

Новітня історія України

УДК 94-054.57(477.6/7)

Г. Ф. Турченко

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ РЕГІОН У СФЕРІ ІНТЕРЕСІВ ТРОЇСТОГО СОЮЗУ: ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті проаналізоване місце південноукраїнського регіону в планах держав Троїстого союзу в роки Першої світової війни. Визначено, яким чином на зовнішню політику Німеччини, Австро-Угорщини та їх союзників впливав факт існування українського народу та його прагнення до національного визволення і створення власної держави.

Ключові слова: Південноукраїнський регіон, Перша світова війна, Австро-Угорщина, Німеччина, Туреччина, Союз визволення України.

Питання про місце України в воєнно-політичних планах Німеччини, Австро-Угорщини та їх союзників напередодні і в роки Першої світової війни вже було об'єктом аналізу вітчизняних істориків [1-4]. Як правило, досліджуються експансіоністські плани держав німецько-австрійського блоку, їх претензії на ту чи іншу частину української території, прагнення знайти підтримку в певних політичних верствах і колах українського суспільства. Однак, дослідники мало уваги приділяють аналізу історичного контексту, в рамках якого розроблялася і здійснювалася ця політика. Зокрема, поза увагою дослідників залишається питання: як саме сприймали німецькі і австрійські політики тодішню Україну – як етнонаціональний простір – територію, населену переважно українцями (особливим, відмінним від російського, польського та іншого населення етносом), чи просто як південно-західний регіон Російської імперії, без врахування його національних особливостей.

Знати це надзвичайно важливо, адже саме цим, значною мірою, визначався зміст політики Німеччини і її союзників щодо України. Відомо, що Україна довгий час перебувала у складі двох сусідніх імперій – Російської і Австро-Угорської, і питання про існування українців як окремого етносу багатьма європейськими політиками сприймалося як проблемне. Зокрема, російські офіційні кола (і переважна більшість російського суспільства) вважали українців частиною "триєдиного російського народу", що складався з великоросів, малоросів і білоросів; правлячий клас Австро-Угорської імперії (зокрема, польські чиновники, які домінували в апараті управління Східної Галичини) русинів (західних українців) більше пов'язували з етнічними поляками, ніж наддніпрянськими українцями. У такому ставленні до українців було багато штучного, надуманого, кон'юнктурного, нав'язаного історичними міфами, в полоні яких перебували імперські суспільства Європи. Але коли мова заходить про розробку планів участі держави у війні, то міфи зазвичай поступаються тверезому політичному розрахунку, врахуванню реальних обставин. Адже саме від об'єктивної оцінки всіх факторів залежить успіх чи невдача у війні. Однією з обставин, яка могла вплинути на хід війни, було прагнення залежних країн Європи (так званих "малих народів") до самостійного існування. Про сприяння цьому прагненню говорилося у всіх імперських столицях Європи. Війна оголошувалася боротьбою за визволення "малих народів" від російського чи (в залежності від сторони, яка це декларувала) від австро-угорського, або німецького іга. У цьому контексті, поставимо питання: як в політиці Німеччини, Австро-Угорщини та їх союзників по відношенню до України в Першій світовій війні враховувався етнонаціональний фактор, тобто, факт існування українського народу, його прагнення до національного визволення і створення власної держави.

На початку ХХ ст. українські землі опинилися на перетині інтересів Російської імперії, з одного боку, і Німеччини, Австро-Угорщини та їх союзників, з іншого. Це перетворювало Україну на театр військових дій у війні, що наближалася. Становище України ускладнювалося її територіальною розчленованістю: Наддніпрянщина належала Російській імперії, Західна Україна – Австро-Угорській імперії. В обох її частинах наростали опозиційні антиімперські сили, які ставили завдання створити власну державу, об'єднати в її межах західноукраїнські і наддніпрянські землі. Але ці прагнення суперечили інтересам сусідніх європейських імперій, які прагнули поширити свій вплив на українські землі. Було очевидно, що доки Австро-Угорщина володіє Західною Україною, її керівництво буде претендувати і на Наддніпрянщину. Свої інтереси в Україні мала і Німеччина. В той же час, поки у складі Російської імперії перебувала Наддніпрянщина, царський уряд прагнув захопити і Західну Україну.

Кожному регіону України у планах держав Троїстого союзу відводилося своє місце. Що ж стосується Південної України, то, враховуючи її економічний потенціал і вигідне географічне становище, вона виявилася на вістрі геостратегічних планів Троїстого союзу.

До Півдня, як історичного регіону України, прийнято відносити землі, які входили до складу дореволюційних Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній. Промислові й паливно-енергетичні потужності, великі продовольчі можливості і людські ресурси покликані були забезпечити російську армію і тил усім необхідним. Величезним було військово-стратегічне значення Півдня. Південноукраїнський регіон мав прикордонний характер. У південних портах був зосереджений весь Чорноморський флот Російської імперії, головною метою якого було забезпечення та підтримання переваги на морі, а в перспективі – десантування в район проток Босфор і Дарданелли і на Анатолійський півострів. Крім того, через Південь пролягав найближчий шлях з Німеччини і Австро-Угорщини на Кавказ, в Іран та Індію, на контроль над якими претендувала Німеччина.

В умовах війни, коли великі промислові райони імперії (Польща та Прибалтика) були окуповані німецькими військами, економічне значення Півдня різко зросло. Розгалужена мережа залізниць південноукраїнського регіону, металургія, заводи сільськогосподарського машинобудування, на базі яких було налагоджено виробництво оборонної продукції, та, нарешті, український хліб, яким забезпечувалися у роки війни фронт і більшість губерній Європейської Росії, надавали Півдню особливого значення. З початком воєнних дій саме на Південь України евакуювалася значна частина промислових підприємств із прифронтових областей. Це було пов'язане як з вигідним розташуванням регіону, так і його унікальними промисловими можливостями.

В історичній літературі південноукраїнський аспект політики Німеччини і Австро-Угорщини в роки Першої світової війни не виокремлювався. В роботах присвячених зовнішній політиці Центральних держав, як правило, говорилося про Україну в цілому. В той же час зовнішньополітичні проекти противників Росії у Світовій війні були пов'язані саме з Причорномор'ям, Кримом і Донбасом. Ця обставина актуалізує питання про місце південноукраїнського регіону в сфері зовнішньополітичних інтересів Австро-Угорщини, Німеччини та їх союзників у Першій світовій війні.

Німеччина напередодні Першої світової війни не мала офіційної урядової політики щодо України. До 1914 р. офіційний Берлін визнавав принцип неподільності Росії, а Україну в політичному та економічному плані розглядав тільки як частину імперії і не акцентував увагу на особливостях її національного складу.

Але вже у перші тижні війни політичне керівництво Німеччини почало розробку плану повоєнного облаштування світу, що ґрунтувався на корекціях європейських кордонів та перерозподілі колоніальних володінь країн-учасниць ворожої коаліції. На сході Європи Німеччина ставила собі за мету досягти територіальних надбань за рахунок Російської імперії.

В цей час в Німеччині та Австро-Угорщині вже можна було ознайомитися з матеріалами щодо етнічного складу українських земель, кількості українців та представників інших національних груп на цих землях. Ці дані містилися в публікаціях демографічних переписів, що проводилися в Австро-Угорщині і Росії в другій половині XIX ст. Зокрема, Перший загальний перепис в Російській імперії відбувся тільки в 1897 р. Його результати щодо чисельності населення імперії, що визнавало рідною мовою "малоросійську" та території, заселеної українцями, були опубліковані та обговорювалися на сторінках періодичних видань.

Матеріали цих переписів активно опрацьовували в довоєнні роки українські і російські демографи, історики, географи та етнографи. Їх наукові доробки ставали відомі широкому загалу.

Одним з засновників української політичної, соціально-економічної та демографічної географії був С. Рудницький. Його особлива заслуга полягає у тому, що він започаткував картографічний напрямок в українській географії. Завдяки йому Україну чи не вперше було представлено у картографічних працях як цілісну просторову одиницю. С. Рудницький – автор праць "Коротка географія України" (1910-1914 рр.), "Україна: земля і народ" (1916 р.), "Україна – наш рідний край" (1917 р.) та ін.

Видатний український історик та географ В. Геринович працював в багатьох напрямках географії. Одним із центральних питань в працях В. Гериновича було визначення української етнічної території. Цим він займався із самих початків своєї наукової діяльності. Він опублікував декілька статей, присвячених українським етнографічним кордонам. Серед них у 1915 р. – "Західна границя української етнографічної території". Як зазначав В. Геринович: "Етнографічні межі мають бути політичними" [5, с.1]. Пізніше побачили світ інші праці автора, зокрема: "Населення на захід від Буга" (1917), "До Західної української етнографічної границі" (1917) та ін.

Визначаючи українську етнографічну границю, В. Геринович керувався принципом етнічності, який базувався на визначенні процентного складу заселених територій, та історичності, за допомогою якого доводив їхню приналежність до України на підставі історичної літератури та етнографічного матеріалу.

Південноукраїнський регіон, який російський уряд вважав "Новоросією", був включений С. Рудницьким і В. Гериновичем (як і українськими наддніпрянськими дослідниками, діячами українських національних партій, освіченою частиною українського суспільства взагалі) до українських етнографічних кордонів.

Безумовно результати досліджень українських географів та матеріали переписів населення як західноукраїнських земель так і Наддніпрянщини впливали на свідомість не тільки пересічного читача, а і змінювали ставлення урядових кіл Троїстого союзу до "українського питання". Можна говорити в певній мірі про "революцію сприйняття" в Європі щодо України, яка почалася ще до Першої світової війни і розгорнулася в її ході, коли у пресі європейських країн були надруковані карти України, інформація про її історію, чисельність і склад населення, про національно-визвольну боротьбу українського народу.

Як зазначає американський дослідник А. Андерсон, географічні карти, як і публікації переписів населення, на основі яких вони складені, здатні справляти величезний вплив на формування свідомості суспільства. Вони підштовхують своїх творців і споживачів до політики з революційними наслідками [6, с.214-215]. Створена на підставі даних демографічного перепису карта, яка є науковою абстракцією, моделлю реальності, репрезентує те, що існує в дійсності. Але замість того, щоб тільки репрезентувати, вона може стати моделлю і водночас стимулом конкретизації життєвих реалій. У результаті карта може обумовити як урядові, зокрема дипломатичні дії, так і військові операції.

Ця теза А. Андерсона здобула підтвердження на прикладі України, зокрема, її південноукраїнського регіону. Поява на картах південних губерній, які раніше сприймалися як Новоросія, в межах українських етнічних кордонів, а потім у складі УНР та Української Держави сприяла формуванню в уяві європейської спільноти образу України як національно-територіального масиву, що включав у себе і південний регіон.

Отже, коли про феномен "Україна" заговорили на рівні політиків, публіцистів та урядовців, це відбивало життєві реалії – стало результатом як українського визвольного руху, так і культурних та наукових досягнень українців.

Вже на початку війни, 11 серпня 1914 р. кайзер Вільгельм II підписав документ, у якому зазначалося: "Підтримка інсургентських рухів не тільки в Польщі, але і в Україні (розрядка наша. – Г.Т.) є для нас вельми важливою з кількох точок зору, а саме: як засіб боротьби проти Росії, бо в випадку сприятливого завершення війни доцільним буде утворення кількох буферних держав між Росією й Австро-Угорщиною з метою послаблення тиску російського колоса на Західну Європу й максимального витіснення на схід..." [4, с.22].

Поява цього документа не була випадковою: напередодні Першої світової війни у Німеччині сформувався ряд науково-дослідних і політичних центрів, що намагалися корегувати урядову політику щодо Східної Європи взагалі і України зокрема. Найвпливовішими серед них були Пангерманський Союз і журналістсько-академічна група "Серединна Європа" (нім. – *Mitteleuropa*) [7, с.106]. Пангерманісти ставили за мету розгромити Росію і відсунути її кордони далеко на Схід. Представники групи "Серединна Європа" виступали за незалежнення неросійських народів Російської імперії. Кінцевою метою було створення на території між Францією та Росією, між Балтійським, Адріатичним і Чорним морями "спільного економічного, культурного та правового простору", що охопив би народи, які там проживали. Україна уявлялася як територія, до складу якої входив і причорноморський і приазовський степ [7, с.106-107].

Отже, німецькими політичними теоретиками ще до початку війни ставилося питання про утворення конгломерату центрально-східноєвропейських держав під егідою Берліна. Метою даного утворення мало стати забезпечення економічного простору Німеччини в умовах англо-франко-російської монополії на колоніальні володіння. Проте оскільки народно-господарський комплекс Німеччини на той час орієнтувався саме на заморські території, ця ідея не отримала належної підтримки серед німецьких політиків. Початок Першої світової війни активізував інтерес до плану політичної та економічної консолідації центрально-східноєвропейського простору, включно з українськими землями, враховуючи їх географічне положення, економічний, людський, а в перспективі і військовий потенціал.

При визначенні своєї політики на Сході уряд Німеччини керувався наступними чинниками: необхідністю захисту від російської військової загрози; встановлення контролю над Балканами та Північним Причорномор'ям шляхом побудови системи залежних держав; забезпечення географічного контакту з Кавказом та Закавказзям з метою встановлення контролю над Середнім Сходом та Індостаном, на володінні якими базувалася британська могутність та ін. [8, с.34-35].

Це сприяло формуванню в Німеччині впливової школи публіцистів і геополітиків, які наголошували на великому економічному значенні України. У своїх творах вони зверталися і до південноукраїнського регіону, підкреслюючи як його важливість для Росії, так і необхідність відірвати його від імперії. У книзі "Мета Росії" і А. Шмідт писав: "Тільки з втратою України – житниці, рудної й вугільної бази Росії, остання була б знищена вщент". Як бачимо, йшлося про Південь, який вважався частиною української території.

Авторитетний йенський філософ Р. Ойкен у статті, опублікованій в кінці 1914 р. зазначав, що в Німеччині мало що знають про Україну, її історію. Це і спричинило недостатню увагу до важливого "українського питання". Р. Ойкен постійно вимагав від німецької преси присвячувати більше уваги Україні та її стратегічному значенні. Щодо політичних наслідків здобуття Україною незалежності він писав: "Те, що це плем'я прагне більше, ніж просто літературної діяльності, а хоче здобути національну та політичну самостійність, ми, як супротивники Росії, можемо вітати лише зі щирою радістю. Навіть після успішного для нас завершення війни величезна російська імперія становитиме велику небезпеку для Центральної Європи своєю напівазіатською, все нівелюючою вдачею та своїми нечуваними розмірами, якщо не вдасться звільнити підкорені нею на Заході народи, зробити їх самостійними і якимось чином пов'язати з Центральною Європою; в цьому плані доля цих народів може бути вирішальною для долі Європи. Але жоден з цих народів не має змоги так ослабити Росію як український з його 30 мільйонами жителів та територією, що простягається до самого Чорного моря. З його звільненням ситуація на Сході змінилася б зовсім [9, с.120]. На думку Р. Ойкена, Росія являє собою небезпеку не тільки для Німеччини, вона загрожує європейській цивілізації та культурі взагалі. "Ця московщина не терпить біля себе нічого самостійного, вона нівелює та гнітюче впливала на Фінляндію, на німецькі прибалтійські провінції, на Польщу, на Україну, чинила справжні звірства проти євреїв" [9, с.120].

Ця публіцистика створила необхідні ідеологічні передумови для того, щоб в 1917 році німецькі політичні кола та широкий загаль більш-менш адекватно сприйняли Українську національну революцію.

В той же час, хоча в перші роки війни "українське питання" й займало важливе місце в німецькій пресі, – в воєнних та політичних колах Німеччини не відбулося суттєвих змін у політиці щодо України. Уряд Німеччини і генеральний штаб армії протягом перших двох років війни (1914–1915) прагнули укласти з Російською імперією сепаратний мир, оскільки війна на два фронти була непосильним тягарем для країни.

Восени 1915 р. в Берліні зрозуміли, що Росія найближчим часом на сепаратний мир не піде. Саме тоді намітився дрейф Австро-Угорщини до підписання сепаратного миру з Росією. У цій ситуації німецькі урядовці почали активно інспірувати публікації з "українського питання", які яскраво змальовували національні утиски неросійських народностей в імперії, натякаючи на перспективу створення Української держави [10, с.34]. Почалася фінансова підтримка Союзу визволення України (СВУ), хоча німецькі дотації на діяльність СВУ були невеликими. На 1917 р. вони становили декілька сотень тисяч марок, того часу як на підтримку російської соціал-демократії Берлін надавав мільйони [11, с.14-16].

Напередодні війни поряд з німецькими формувалися і австрійські ідеї створення "Серединної Європи". Загалом ці ідеї стали складовою частиною зовнішньополітичних концепцій нового оформлення Австро-Угорщини зокрема і Європи загалом після закінчення війни. Особливо активно над її розробкою працювали австрійські політики, письменники, публіцисти, історики та економісти. Середніноєвропейські ідеї представників австрійської суспільно-політичної думки стосувалися також і долі слов'янських народів, що проживали як у самій Австро-Угорській імперії, так і за її межами [12, с.92].

Австрійський уряд плекав особливі надії щодо майбутнього українських земель, оскільки Австро-Угорщина вже володіла Західною Україною. З початком Першої світової війни уряд визначився щодо "українського питання" й надіслав 20 листопада 1914 р. ноту союзникам, у якій повідомлялося, що метою австрійської політики в цій війні буде відокремлення України від Росії та заснування самостійної України. Це назавжди має послабити Росію та її вплив у басейні Чорного моря [13, с.54-55]. Наприкінці листопада 1914 р. австрійський міністр закордонних справ Берхтольд підтвердив цю думку й зазначив, що "наша головна мета в цій війні полягає у довготривалому ослабленні Росії, і тому у разі нашої перемоги ми приступимо до створення незалежної від Росії Української держави". Отже, курс на відокремлення України від Росії домінував в австрійській політиці починаючи з перших днів Світової війни.

Таким чином, хоча у своїх підходах до "українського питання" політики Австро-Угорщини і Німеччини не виділяли окремо південноукраїнський регіон і розглядали його як невід'ємну складову України, у своїх стратегічних планах вони виходили саме з його вигідного розташування з виходом до Чорного моря й потужного економічного потенціалу. Цим пояснюється значний інтерес Відня до проектів української політичної організації СВУ стосовно Півдня України.

Активна підтримка австрійським урядом у 1914-1915 рр. СВУ розпочалася після того, як восени 1914 р. союзниця Австро-Угорщини Німеччина розпочала курс на укладання з Росією сепаратного мирного договору. Це надало б Німеччині змогу всі свої сили спрямувати на Західний фронт. Побоюючись, що в такому разі Росія одержить уже окуповану австрійську Галичину, Австро-Угорщина чинила опір німецько-російському зближенню. Така розстановка міжнародних сил призвела до посиленого інтересу австро-угорських політиків до "українського питання". На початку серпня 1914 р. СВУ ввійшла в контакт спочатку з австро-угорськими урядовими чиновниками, а потім і з зовнішньополітичним відомством і Генеральним штабом Німеччини.

Українські соціалісти, маючи на той час розгалужену мережу своїх осередків в Європі й на Балканах (у Софії, Бухаресті, Константинополі) і підтримуючи зв'язки з ідеологічно спорідненими групами в підросійській Україні, запропонували програму, яка містила плани організації військової акції – проект українсько-турецького десантування в районі Одеси та на Кубані. До складу турецького експедиційного корпусу мав увійти український легіон чисельністю 1 тис. осіб, завербованих із полонених, переправлених до Стамбула. У таборах військовополонених проводилася робота по вербовці бажаючих прийняти участь у даній акції.

Плани СВУ зацікавили Відень. Австрійське міністерство закордонних справ встановило з українською організацією прямий офіційний контакт, надало для її потреб свою мережу дипломатичного зв'язку й до кінця 1914 р. профінансувало діяльність Союзу на суму щонайменше 450 тис. австрійських крон [14, с.19].

Плани СВУ були відомі турецькому уряду. Для встановлення контактів з турецькими та болгарськими урядовими і громадськими колами до Софії та Константинополя були відряджені представники Головної Української Ради (ГУР) и та СВУ.

З метою ознайомлення болгар з "українським питанням" у Софії болгарською мовою було опубліковано брошури М. Грушевського "Огляд української історії" та Л. Цегельського "Не звільнення, а пригноблення" разом з географічними картами етнічного розташування давньої Української держави. У Константинополі представники СВУ за допомогою австрійського посольства надрукували в місцевій пресі інформацію про те, що колишня самостійна Українська держава займала землі від Карпат до Волги, а тепер Україна вже багато століть перебуває під російським ярмом, а з початком війни вимагає національної свободи й готова боротися разом з Австрією, Німеччиною та Туреччиною проти спільного ворога – Росії [15, с.5].

Делегати ГУР Л. Цегельський і С. Баран зустрілися з провідниками турецької урядової політики Енвер-пашою і Талаат-беєм, які підтримали прагнення українців створити на руїнах переможеної Росії незалежну Українську державу, що стане охоронним муром від російської експансії на Балкани і Середземне море. Найбільшим досягненням місії СВУ в Константинополі стала декларація з "українського питання" Талаат-бея – міністра внутрішніх справ Туреччини, одного з трьох фактичних керівників країни, опублікована 24 листопада 1914 р. Талаат-бей заявив, що Висока Порта так само, як і кабінети берлінський і віденський, визнає необхідність визволення України з-під російського панування; після розгрому Росії османський уряд

буде готовий допомогти українському народу створити незалежну державу. СВУ визнавався як загальнонаціональний представницький орган українського народу, що живе в підросійській Україні. Політичні наслідки декларації Талаат-бея важко переоцінити. Ця подія в історичній літературі характеризується як перший у міжнародних відносинах офіційний документ, у якому за українським народом визнавалося право на створення незалежної держави.

Турецькі політики і представники громадськості були перш за все зацікавлені південними українськими землями як територією, висадка якого разом із турецькими військами планувалася на Кубані або в Північному Причорномор'ї в районі Одеси. Передбачалося, що український підрозділ (у складі 500 українців – 400 легіонерів з корпусу Українських січових стрільців і 100 наддніпрянських українців, які мали б бути обрані з полонених) за підтримки значних турецьких сил спробує збудити на Півдні України національно-визвольний рух місцевого населення проти царської Росії й організувати повстання на Чорноморському флоті і вивести його з-під підпорядкування російського командування [16, с.123; 17, с.182]. СВУ зробив ставку на Чорноморський флот, добре пам'ятаючи, якого розмаху набуло повстання в революційному 1905 році в Одесі та Севастополі. Після поразки повстання частина потьомкінців стала політичними емігрантами, а решта таємно повернулася в Україну й брала активну участь в українському національному русі. На думку діячів СВУ, у роки Першої світової війни були всі шанси сподіватися на активну участь флоту в новому повстанні. Українські соціалісти, роблячи ставку в своїй пропаганді на аграрне питання, сподівалися підняти на повстання і селянство України. Про високий революційний потенціал українського селянства також яскраво свідчили революційні події 1905-1907 рр. в Україні.

Делегація СВУ в Туреччині мала конкретне завдання – підготувати умови для створення українського військового з'єднання, висадка якого разом із турецькими військами планувалася на Кубані або в Північному Причорномор'ї в районі Одеси. Передбачалося, що український підрозділ (у складі 500 українців – 400 легіонерів з корпусу Українських січових стрільців і 100 наддніпрянських українців, які мали б бути обрані з полонених) за підтримки значних турецьких сил спробує збудити на Півдні України національно-визвольний рух місцевого населення проти царської Росії й організувати повстання на Чорноморському флоті і вивести його з-під підпорядкування російського командування [16, с.123; 17, с.182]. СВУ зробив ставку на Чорноморський флот, добре пам'ятаючи, якого розмаху набуло повстання в революційному 1905 році в Одесі та Севастополі. Після поразки повстання частина потьомкінців стала політичними емігрантами, а решта таємно повернулася в Україну й брала активну участь в українському національному русі. На думку діячів СВУ, у роки Першої світової війни були всі шанси сподіватися на активну участь флоту в новому повстанні. Українські соціалісти, роблячи ставку в своїй пропаганді на аграрне питання, сподівалися підняти на повстання і селянство України. Про високий революційний потенціал українського селянства також яскраво свідчили революційні події 1905-1907 рр. в Україні.

Для реалізації цієї мети було створено спеціальний німецько-турецький комітет. Після тривалого обговорення урядовці зупинилися на плані дій, суть якого полягала у організації під прикриттям флоту десантування на Одесу або інші міста Чорноморського узбережжя.

За даними Департаменту поліції Росії в Одесі проводилася активна робота по підготовці ґрунту для успішного завершення запланованих акцій: у великій кількості з-за кордону надходила нелегальна література СВУ, яка потім розходила по всьому Півдню; до Одеси була нелегально перевезена велика партія динаміту. Поліція вбачала зв'язок цих акцій з запланованим турецьким десантом [18, арк.172].

Протягом жовтня 1914 р. в австрійському та німецькому міністерствах закордонних справ, генеральних штабах обох армій ретельно обговорювалися всі військово-політичні аспекти турецько-української акції, що поступово набирала більш чітких і конкретних рис. Враховуючи те, що Туреччина ще не воювала з Росією (війна почалася в листопаді 1914 р.), українських учасників десанту планувалося перевезти залізницею через Румунію до Константинополя в цивільному одязі партіями по 25 осіб і вже в Туреччині видати обмундирування та зброю [15, с.7].

Виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, де на сухопутному і морському театрах воєнних дій ініціатива поступово переходила до російських військ, а також враховуючи антитурецькі настрої більшості населення України та Кубані, шанси на успішне здійснення цієї операції були мінімальними.

До того ж виникли й інші труднощі. Знайти 400 австро-українських легіонерів було не дуже важко. Однак намагання членів СВУ заігувати 100 військовополонених-наддніпрянців, які бажали б взяти участь у запланованій акції, у Фрайштадському та інших таборах, в 1914 р. не дали очікуваних результатів. На 1 грудня 1914 р. лише декілька військовополонених – добровольців виявили готовність взяти участь у десантній операції [15, с.8].

Незважаючи на ці ускладнення, австрійський уряд вирішив офіційно звернутися до турецького уряду в справі проведення спільної турецько-української операції. Однак у листопаді 1914 р. турецька сторона заявила про відмову від проведення цієї операції.

Наприкінці 1914 р. в умовах несприятливого для держав Центрального фронту перебігу воєнних дій на Східному фронті Відень розірвав стосунки із СВУ. Цьому сприяла поряд з низкою інших чинників соціалістична заангажованість українського еміграційного руху. Однією з причин розриву стала низька ефективність роботи структур Союзу Визволення України. Так, Союз вимагав від Відня 1 млн австрійських крон для організації військових акцій на Півдні України та Кубані. У зв'язку з цим шеф розвідки Генерального штабу австро-угорської армії полковник Гранилович поставив під сумнів не тільки доцільність таких заходів, а й перспективність "української акції" взагалі, оскільки польський рух, на противагу українському, діяв на той час набагато ефективніше й без серйозних віденських дотацій [14, с.19]. У результаті СВУ був змушений залишити територію Австро-Угорщини.

На фоні австрійського охолодження і Берлін не міг собі дозволити співпрацю з СВУ на попередньому рівні та припинив офіційні стосунки на рівні МЗС. МЗС Австро-Угорщини довело до відома проводу СВУ спільне австро-угорсько-німецьке рішення щодо подальших стосунків із Союзом: "...На знак своєї симпатії

до прагнень Спілки Визволення України та з метою сприяння облаштування її за кордоном та продовженню її діяльності обидва уряди надають... по 100 000 крон й застерігають за собою право відновити стосунки зі СВУ за більш сприятливих обставин" [4, с.26-27]. Всі подальші спроби СВУ відновити контакти з Австро-Угорщиною на рівні МЗС були марними.

Проте інтерес в австрійських і німецьких урядових колах до "українського питання" не згасав. У листопаді 1915 р. німецька зовнішньополітична служба запевнила Відень у серйозності своїх українських зацікавлень: "... Німецький канцлер заявив нещодавно у рейхстазі, що Німеччина й надалі залишатиметься оплотом миру та свободи великих та малих націй (розрядка наша – Г.Т.). Це висловлення можна вважати підґрунтям, на якому будується наша постава щодо України, чиї національно-політичні прагнення та національно-історичні права добре відомі німецькому імперському урядові... Німецький імперський уряд ставиться прихильно до можливого постановня самостійної української держави" [4, с.29].

Таким чином, Південна Україна стала важливим об'єктом у геополітичних розрахунках держав-учасниць війни. Унікальне геополітичне розташування та потужний економічний потенціал регіону в умовах Першої світової війни справили помітний вплив на загальноукраїнські, загальноімперські і навіть загальноєвропейські процеси і події. Позиція державного керівництва Австро-Угорщини, Німеччини і Туреччини щодо України була, в цілому, прихильною, хоча кожна з цих держав обстоювала перш за все свої інтереси. У ході війни сприйняття Півдня як невід'ємного регіону України, її національної етнічної території почало поширюватися в країнах, які воювали з Росією. У свою чергу, це створювало передумови для міжнародно-правового визнання України в наступні роки – роки Української революції.

Джерела та література

1. Головченко В.І., Солдатенко В.Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: монографія / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К., 2009.
2. Кураєв О.О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918). – К., 2006.
3. Попик С.Д. Українське питання в політиці Австрії в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича – Чернівці, 1996.
4. Перепада В.В. Українсько-німецькі відносини в 1914-1920 рр.: соціоісторичний аналіз. – Запоріжжя, 1999.
5. Геринович В.С. Начерки української западної етнографічної границі // Українське слово: політична, економічно-суспільна й літературна часопись. – 1918. – 19 лютого – 6 березня.
6. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К., 2001.
7. Туполев Б.М. "Серединна Європа" в експансіоністських планах германського імперіалізму накануне и во время Первой мировой войны // Первая мировая война. Пролог XX века. – М., 1998.
8. Пищик А.М., Перепада В.В. Україна в зовнішній політиці Німеччини кінця 1918 – середини 1919 рр. (за німецькими документами) // Вісник Київського національного університету. Історія. – 2000. – Вип.49.
9. Дате У. "Українське питання" у публіцистичних статтях Рудольфа Ойкена в часи Першої світової війни // Київська старовина. – 2003. – №1.
10. Яровий В. Використання національно-визвольних прагнень народів Східної Європи в реалізації стратегічних планів германського рейху за часів Першої світової війни // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали Міжнародної наукової конференції 14-15 травня 1998 р. / П.М. Чернега (відп. ред.); Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Кафедра історії слов'янських народів. – К., 1998.
11. Был ли Ленин немецким агентом? Документы. – СПб., 1994.
12. Троян С. Слов'янські народи в австрійській суспільно-політичній думці початку XX ст. // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип.51.
13. Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини й Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 1997. – №6.
14. Hoffmann J.H. The ukrainian adventure of the central powers. – Munich, 1962.
15. Лавров Ю. Початок діяльності Союзу Визволення України // Український історичний журнал. – 1998. – №5.
16. Шеремет В. Босфор, Россия и Турция в эпоху Первой мировой войны: По материалам военной разведки. – М., 1995.
17. Срібняк І.В. Діяльність "Союзу визволення України" серед військовополонених царської армії в Австро-Угорщині (1914-1915 рр.) // 350-річчя Української держави Богдана Хмельницького: Матеріали міжнар. наук. конф. 15-16 грудня 1998 р. – К., 1998.
18. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). – Ф.385. – Оп.7. – Спр.86.

Турченко Г. Ф. Южноукраинский регион в сфере интересов Тройственного союза: этнонациональное измерение

В статье проанализировано место южноукраинского региона в планах государств Тройственного союза в годы Первой мировой войны. Определено, каким образом на внешнюю политику Германии, Австро-Венгрии и их союзников влиял факт существования украинского народа и его стремление к национальному освобождению и созданию собственного государства.

Ключевые слова: Южноукраинский регион, Первая мировая война, Австро-Венгрия, Германия, Турция, Союз освобождения Украины.

Turchenko G. F. Southern Ukrainian region in the spheres of interests of Triple Alliance: ethnic and national dimension

The place of Southern Ukrainian region in the plans of Triple Alliance in times of the First World War is being analyzed in the given article. The way of influencing the politics of Germany, Austria-Hungary and their allies by the fact of Ukrainian nation's existence and struggle for national liberation and creating its own state has been defined.

Key words: Southern Ukrainian region, First world war, Austria-Hungary, Germany, Turkey, Ukrainian Liberation Union